JINOIY JAVOBGARLIKDAN OZOD QILISH INSTITUTINING JINOYAT QONUNINI LIBERALLASHTIRISHDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Bahriddinov Davlatbek Vahobjon o'g'li
Abu Rayhon Beruniy universiteti asistent o'qituvchisi
Gmail: davlatbekk0101@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda jinoiy javobgarlikdan ozod qilish institutining O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligini liberallashtirish jarayonidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Jinoiy javobgarlikdan ozod qilishning huquqiy tabiati, uning asosiy turlari, insonparvarlik va odillik tamoyillari bilan aloqadorligi yoritiladi. Shuningdek, javobgarlikdan ozod qilish institutining jazolash siyosatini differensiallashtirish, jinoyat sodir etgan shaxsni jamiyatdan ajratmasdan turib tuzatish hamda jinoyat-huquqiy repressiyani kamaytirishdagi ahamiyati ochib beriladi. Amaldagi Jinoyat kodeksining 64–68-moddalarida nazarda tutilgan asoslar, xususan, javobgarlikka tortish muddatining o'tishi, qilmish yoki shaxsning ijtimoiy xavfliligini yo'qotishi, amalda pushaymon bo'lish, yarashish, kasallik va amnistiya akti asosida javobgarlikdan ozod qilish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot yakunida mazkur institutni yanada takomillashtirish yuzasidan ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: jinoiy javobgarlik, javobgarlikdan ozod qilish, jinoyat qonunchiligi, liberallashtirish, insonparvarlik, yarashuv, amalda pushaymonlik, amnistiya, jinoyat siyosati, odillik.

Kirish

Bugungi kunda jinoyat-huquqiy siyosatni liberallashtirish davlatning inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, jinoyatga qarshi kurashishda zamonaviy va differensial yondashuvlarni joriy etish hamda jinoiy repressiyani faqat zarur hollarda qo'llashga qaratilgan muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Jinoyat qonunchiligining asosiy vazifasi faqat jinoyat sodir etgan shaxsni jazolashdan iborat bo'lmay, balki jinoyatlarning oldini olish, shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishdan ham iboratdir. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 2-moddasida ham jinoyat qonunchiligining mazkur vazifalari belgilangan, 3-moddasida esa qonuniylik, fuqarolarning qonun oldida tengligi, demokratizm, insonparvarlik, odillik va ayb uchun javobgarlik kabi asosiy prinsiplar mustahkamlangan [1].

Shu nuqtayi nazardan, jinoiy javobgarlikdan ozod qilish instituti jinoyat qonunchiligini liberallashtirishning muhim huquqiy mexanizmlaridan biridir. Mazkur institut jinoyat sodir etgan har bir shaxsga nisbatan bir xil darajadagi jinoiy repressiyani qo'llashdan voz kechib, qilmishning xususiyati, ijtimoiy xavflilik darajasi, shaxsning xulqi va jinoyatdan keyingi ijobiy harakatlarini hisobga olish imkonini beradi.

Ilmiy adabiyotlarda ham jinoiy javobgarlikdan ozod qilish instituti insonparvarlik va jinoyat-huquqiy ta'sir choralarini individuallashtirishning muhim vositasi sifatida baholanmoqda. Xususan, mazkur institutning mazmuni va mohiyatiga bag'ishlangan tadqiqotlarda uning jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan javobgarlikni qo'llashning muqobil mexanizmi ekanligi ta'kidlangan [2].

Asosiy qism

Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish — jinoyat sodir etgan shaxsda jinoyat tarkibining barcha belgilari mavjud bo'lishiga qaramay, qonunda nazarda tutilgan muayyan asoslar mavjud bo'lgan hollarda unga nisbatan jinoiy javobgarlikni amalga oshirishdan voz kechishdan iborat bo'lgan jinoyat-huquqiy institutdir. Bu holatni jinoiy javobgarlikning mavjud emasligi bilan aralashtirib yubormaslik lozim. Jinoyat kodeksining 16-moddasiga ko'ra, jinoiy javobgarlik jinoyat sodir etishda aybdor bo'lgan

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

shaxsga nisbatan sud tomonidan hukm qilish, jazo yoki boshqa huquqiy ta'sir chorasi qo'llanilishida ifodalanadigan huquqiy oqibatdir [1].

Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish institutining liberallashtiruvchi xususiyati shundan iboratki, bunda davlat jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan mavjud bo'lgan jinoiy-huquqiy ta'sir imkoniyatidan muayyan holatlarda foydalanmaslikni nazarda tutadi. Bunda jinoyatga nisbatan befarqlik emas, balki jinoyatga qarshi kurashishning oqilona va differensial usuli namoyon bo'ladi.

Amaldagi Jinoyat kodeksining XII bobi jinoiy javobgarlikdan ozod qilishning asosiy turlarini belgilaydi. Ular quyidagilardan iborat: javobgarlikka tortish muddatining o'tib ketishi munosabati bilan ozod qilish; qilmish yoki shaxs ijtimoiy xavfliligini yo'qotganligi munosabati bilan ozod qilish; aybdorning o'z qilmishiga amalda pushaymon bo'lishi munosabati bilan ozod qilish; yarashilganligi munosabati bilan ozod qilish; kasallik tufayli ozod qilish hamda amnistiya akti asosida ozod qilish [1].

1-jadval. Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish turlarining liberallashtirishdagi ahamiyati

Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish turi	**Huquqiy asos**	**Liberallashtirishdagi asosiy ahamiyati**
Muddat o'tganligi munosabati bilan	JK 64-modda	Vaqt o'tishi bilan jinoiy repressiyani qo'llash zaruratining kamayishini hisobga oladi
Qilmish yoki shaxs ijtimoiy xavfliligini yo'qotganligi munosabati bilan	JK 65-modda	Jinoyat sodir etilgan vaqtdagi xavflilik bilan keyingi holat o'rtasidagi farqni hisobga oladi
Amalda pushaymon bo'lganligi munosabati bilan	JK 66-modda	Shaxsning ijobiy xulq-atvori, zararni qoplash va jinoyatni ochishga ko'maklashishini rag'batlantiradi
Yarashilganligi munosabati bilan	JK 66¹-modda	Jabrlanuvchi manfaatlari, yarashuv va zararni bartaraf etishga ustuvor ahamiyat beradi
Kasallik tufayli	JK 67-modda	Shaxsning ruhiy holati va javobgarlikni amalga oshirish imkoniyatini hisobga oladi
Amnistiya akti asosida	JK 68-modda	Jinoyat siyosatining insonparvarlik va ijtimoiy-siyosiy maqsadlarini amalga oshiradi

Manba: O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 64–68-moddalari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, javobgarlikdan ozod qilishning har bir turi o'ziga xos liberallashtiruvchi funksiyani bajaradi. Masalan, Jinoyat kodeksining 66-moddasida ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan yoki uncha og'ir bo'lmagan jinoyatni birinchi marta sodir etgan, aybini bo'yniga olgan, chin ko'ngildan pushaymon bo'lgan, jinoyatning ochilishiga faol yordam bergan va yetkazilgan zararni bartaraf qilgan shaxsni javobgarlikdan ozod qilish imkoniyati nazarda tutilgan [1].

Mazkur norma jinoyat sodir etgan shaxsning keyingi xulq-atvorini huquqiy jihatdan rag'batlantirishga qaratilgan. Ya'ni jinoyatdan keyingi pushaymonlik, zararni qoplash va tergov organlariga yordam berish kabi ijobiy harakatlar jinoiy repressiyani qo'llamaslik uchun asos bo'lishi mumkin. Shu jihatdan mazkur institut jazolashga emas, shaxsni ijtimoiy jihatdan tiklashga yo'naltirilgan jinoyat siyosatining muhim elementi hisoblanadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Alohida e'tibor talab qiladigan yo'nalish — yarashuv munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod qilish institutidir. Amaldagi JK 66[1]-moddasida bir qator jinoyatlar bo'yicha shaxs aybiga iqror bo'lsa, jabrlanuvchi bilan yarashsa va yetkazilgan zararni bartaraf etsa, jinoiy javobgarlikdan ozod qilinishi mumkinligi belgilangan [1]. 2026-yil 11-iyundagi O'RQ-1151-sonli Qonun bilan ushbu moddaning qo'llanish sohasi ham takomillashtirilgan.

Yarashuv institutining ahamiyati shundaki, u jinoyat-huquqiy munosabatlarni faqat "davlat — jinoyatchi" munosabati sifatida emas, balki "jinoyatchi — jabrlanuvchi — davlat" o'rtasidagi munosabat sifatida ko'rishga imkon beradi. Bunda jabrlanuvchining manfaatlarini tiklash, yetkazilgan zararni qoplash va ijtimoiy nizoni bartaraf etish asosiy maqsadlardan biriga aylanadi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda ham yarashuv instituti restorativ adolat va jinoyat-huquqiy munosabatlarni insonparvarlashtirish bilan bevosita bog'liqligi qayd etilmoqda [3].

Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish institutining yana bir muhim jihati — jinoyat sodir etgan shaxsni jamiyatdan ajratish zaruratini kamaytirishidir. Ma'lumki, ozodlikdan mahrum qilish yoki boshqa jinoiy jazo choralari shaxsga nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy va psixologik ta'sir ham ko'rsatadi. Ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan har doim ham qat'iy jinoiy repressiyani qo'llash jinoyatning oldini olish maqsadiga muvofiq kelmasligi mumkin. Shu sababli liberallashtirilgan jinoyat siyosati jinoyatning og'irligi va shaxsning xususiyatidan kelib chiqib, javobgarlikni individuallashtirishni talab qiladi.

Bundan tashqari, jinoiy javobgarlikdan ozod qilish instituti sud-tergov amaliyotida ham iqtisodiy va protsessual samaradorlikka ega. Jinoyat sodir etgan shaxsni barcha hollarda sud hukmi va jazo bilan yakunlanadigan jarayonga jalb qilish o'rniga qonunda nazarda tutilgan asoslar mavjud bo'lsa, ishni javobgarlikdan ozod qilish bilan yakunlash imkoniyati mavjud bo'ladi. Bu esa jinoyat sudlovining resurslarini ijtimoiy xavfi yuqori bo'lgan jinoyatlarga yo'naltirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, mazkur institutni qo'llashda qonuniylik va odillik tamoyillariga qat'iy rioya qilish zarur. Liberallashtirish jinoyatga nisbatan murosasizlikni yo'qotish emas, balki jinoyatga javob choralarini oqilona va mutanosib shaklda qo'llashni anglatadi. Shu sababli javobgarlikdan ozod qilish asoslarining aniq belgilanishi, sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning qarorlari asoslantirilgan bo'lishi hamda jabrlanuvchining huquq va manfaatlari kafolatlanishi lozim.

Ilmiy adabiyotlarda ham jinoiy javobgarlikdan ozod qilish institutini takomillashtirish masalasi jinoyat qonunchiligini insonparvarlashtirish bilan bog'liq holda ko'rib chiqilmoqda. Tadqiqotchilar ushbu institutning huquqiy mexanizmlarini yanada aniqlashtirish, qo'llash amaliyotidagi muammolarni bartaraf etish va uning samaradorligini oshirish zarurligini qayd etadilar [4].

Bizningcha, O'zbekiston jinoyat qonunchiligini yanada liberallashtirish sharoitida jinoiy javobgarlikdan ozod qilish institutini takomillashtirishning bir necha ustuvor yo'nalishlarini ajratish mumkin. Birinchidan, javobgarlikdan ozod qilish asoslarini qo'llashning yagona sud-amaliy mezonlarini yanada aniqlashtirish zarur. Ikkinchidan, jabrlanuvchiga yetkazilgan zararning real va to'liq qoplanishini ta'minlashga alohida e'tibor qaratish lozim. Uchinchidan, yarashuv va amalda pushaymonlik institutlarini restorativ adolat tamoyillari asosida rivojlantirish maqsadga muvofiq. To'rtinchidan, jinoiy javobgarlikdan ozod qilish bilan bog'liq sud amaliyoti bo'yicha muntazam tahliliy monitoring olib borish ushbu institutning samaradorligini oshiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, jinoiy javobgarlikdan ozod qilish instituti O'zbekiston jinoyat qonunchiligini liberallashtirishning muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Mazkur institutning mohiyati

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

jinoyat sodir etgan shaxsni har qanday holatda jazolashdan voz kechish emas, balki jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasi, shaxsning xususiyatlari, jinoyatdan keyingi xulq-atvori, yetkazilgan zararning qoplanishi va boshqa huquqiy ahamiyatga ega holatlarni hisobga olgan holda jinoiy-huquqiy ta'sirni individuallashtirishdan iborat.

Amaldagi Jinoyat kodeksining 64–68-moddalarida nazarda tutilgan javobgarlikdan ozod qilish asoslari jinoyat-huquqiy siyosatning insonparvarlik, odillik va demokratizm tamoyillarini amalda ta'minlashga xizmat qiladi [1]. Ayniqsa, amalda pushaymonlik va yarashuv institutlari shaxsning ijobiy xulq-atvorini rag'batlantirish, jabrlanuvchining manfaatlarini tiklash va jinoyat oqibatlarini bartaraf etishda muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli jinoiy javobgarlikdan ozod qilish institutini yanada takomillashtirish, uning qo'llanish chegaralarini aniq belgilash, sud amaliyotida yagona mezonlarni shakllantirish hamda restorativ adolat elementlarini kengaytirish O'zbekistonda jinoyat qonunchiligini liberallashtirishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. 1994-yil 22-sentabr. Amaldagi tahrir. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 2026.
2. Agoyev Sh.S., Bekturdiyev J.H. Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish instituti tushunchasi, uning mazmuni va mohiyati // Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. — 2025. — Т. 4, № 12. — В. 139–143. DOI: 10.5281/zenodo.15535548.
3. Gulomov A.B. Yarashish munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod qilish instituti: nazariya va amaliyot muammolari // Yosh olimlar. — 2026. — Jild 4, № 61. — B. 130–134. DOI: 10.5281/zenodo.21927645.
4. Agoyev Sh.S., Bekturdiyev J.H. Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish institutini takomillashtirishning ayrim masalalari // Инновационные исследования в современном мире: теория и практика. — 2025. — В. 154–157. DOI: 10.5281/zenodo.15535580.
5. Kabilov S., Mirzayev F. Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish va uning ijtimoiy zarurati masalalari // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. — 2026. — № 31. DOI: 10.47390/SPR1342V6SI3Y2026N31.
6. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2024. — 120 b.
7. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 2024.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.